

Орто мектеп курагындагы балдардын психологиялык өзгөчөлүктөрү

Орто мектеп курагы балдардын өспүрүм курагына туура келген курак болуп саналат. Өспүрүм курак адамдын балалыгынын аякташы жана балалыктан бойго жеткенге чейинки өткөөл баскычты билдирет. Хронологиялык жактан алганда, бул мезгил 10-11 жаштан 14-15 жашка чейинки курактарды камтыйт.

Өспүрүм курак, же башкача айтканда, өткөөл курак адамдын жашоосундагы эң маанилүү мезгилдердин бири гана болбостон, ошондой эле эң татаал курак болуп саналат.

Бул терминдин синоними - оор курак жана бул бекеринен айтылган эмес. Бир катар ата мекендик жана чет өлкөлүк изилдөөчүлөр өспүрүм куракка өздөрүнүн мүнөздөмөлөрүн беришип, анын өзгөчөлүктөрүн жана айрым кризистерин белгилешкен. Ошондой эле, америкалык психолог жана педагог С. Холл өспүрүм курактын мындай критерийлерин "тарбиялоодо кыйынчылык, чыр-чатак жана эмоционалдык туруксуздук" деп мүнөздөгөн. Изилдөөчү К.Левиндин айтымында, өспүрүм эки маданияттын кесилишинде турат: бул - балдар дүйнөсү жана чоңдор дүйнөсү. Башкача айтканда, ал өзүн азыр бала деп эсептебейт, бирок ал али бойго жетүүгө даяр эмес.

Өспүрүм куракка – өз ара аракеттенүүгө жана алар менен иштөөгө таасир эткен физиологиялык жана психологиялык өзгөчөлүктөр мүнөздүү.

Өспүрүм курак "оор" мезгил деп айтылат, биринчиден бул мезгилде организмде бүтүндөй гормоналдык өзгөрүү жүрүп, бул өзгөрүүлөр өспүрүмдүн мүнөзүнө, анын эмоционалдык жана интеллектуалдык чөйрөсүнө кескин өзгөрүүлөрдү алып келет. Өспүрүмдөр менен иштөөдөгү кыйынчылык ушундай мектеп окуучулардын морт психикасында да байкалат жана аларга кылдат мамилени талап кылат. Өспүрүм жашындагы баланын абалы өзгөрөт, мамилелердин системасы татаалдашып, социалдык активдүүлүк жогорулайт.

Ал эми интеллектуалдык жактан алганда, өспүрүмдөрдүн өнүгүшү тез темп менен алга жылат. Бул куракта төмөнкүдөй когнитивдик жөндөмдөр калыптанат:

- **көңүл буруу** – өспүрүм өзүнүн көңүлүн керектүү нерселерге бура алат, эгерде ага ал нерселер кызыктуу болсо;
- **эс тутум** – өспүрүм курагында бала өзүнө пайдалуу болушу мүмкүн болгон көп маалыматтарды эсине тутуп калат. Бирок, интеллектуалдык жүктөргө жана өздөштүрүлгөн маалыматтарга көзөмөлдөө жок болсо, анда баланын эс тутуму начарлап, бул анын кийинки курактарына таасирин тийгизиши мүмкүн.
- **теориялык жана практикалык ой жүгүртүү** - абстракттуу темалар боюнча ой жүгүртүү жана алган билимдерин иш жүзүндө колдоно билүүдө калыптанат.
- **жалпы жана практикалык жөндөмдөр** - ушул мезгилде өспүрүм биринчи жолу өзүнүн жөндөмдөрүн кайсы тармакта мыкты, кайсынысында начар болуп жаткандыгын түшүнө баштайт. Ал өзүнүн күчтүү жана алсыз жактарын интеллектуалдык жактан таанып баштайт.

Бирок, өспүрүм курактагы кыйынчылыктар жөнүндө айта турган болсок, анда биринчи планга жеке көйгөйлөр жана социалдык мүнөздөгү көйгөйлөр чыгат. Бул жерде өспүрүм балдар менен туура эмес жүргүзүлгөн иш аракеттерден улам, алар менен болгон баарлашууда ар кандай кыйынчылыктар жаралышы жана девианттык жүрүм-турум пайда болуусу ыктымал экендигин унутпоо зарыл.

Бул куракта адамда кандай инсандык өзгөчөлүктөр пайда болот? Алар эмне менен айырмаланат?

Өзүнүн жетилгендигин сезүү. Өспүрүм курчап турган дүйнө жөнүндө баарын билем деп ойлошу мүмкүн, андыктан башка чоңдор ал үчүн авторитет болбой калат. Ошол эле учурда, чоңдор өздөрү өспүрүмдү баладай кабыл алышат, ал эми өспүрүм аны ар дайым чоңдор көзөмөлдөп турат деген ой менен алпурушат, анткени ал үчүн жеке эркиндик өтө маанилүү болот. Ушул факторлордун бардыгы биригип, чоңдор менен өспүрүмдүн ортосундагы чыр-чатак кырдаалдарын жаратышы мүмкүн.

Билим алуу ишмердүүлүгү экинчи планга жылып калат. Башталгыч мектеп курагынан айырмаланып, билим берүү процесси өспүрүм үчүн кызыктуу болбошу мүмкүн. Ал үчүн жакшы баа маанисин жоготуп, ошондой эле мугалимдердин жана ата эжелердин мактоосу анча маанилүү болбой калат.

Ушул мезгилде бала дагы деле мектептеги айрым предметтер эмне үчүн керек экендигин түшүнө бербешти мүмкүн, натыйжада анын окууга болгон умтулуусу жоголот. Бирок, эгерде ал башталгыч мектеп курагында эле жаңы маалыматты өздөштүрүүгө болгон кызыгуусу калыптанса, анда өспүрүм курагында деле жаңы нерсени үйрөнүүгө болгон каалоосу сакталып калат.

Достору менен пикир алышуу - өспүрүм үчүн өтө маанилүү. Эгерде мурун бала эмне үчүн айрым балдар менен дос болгонун түшүнө албаса, анда өткөөл мезгилде достору алдыңкы планга чыгат. Бул курактагы бала үчүн ата-эненин жана мугалимдердин оюнан көрө, досунун же сүйлөшкөн кызынын пикири маанилүү болушу мүмкүн.

Мунун себеби, досторунун хоббиси, кызыкчылыгы же көз-карашы боюнча аларга окшош болгондуктан, алар мени башкалардан жакшыраак түшүнөт деген ойдо болот.

Бир жагынан, бул кырдаал адамдын өнүгүшү үчүн чоң мааниге ээ, анткени ал башка адамдар менен баарлашуу аркылуу баарлашуу жөндөмдөрүн өрчүтөт, өзүн жана айланасындагыларды түшүнүүгө үйрөнөт. Экинчи жагынан, өспүрүмдүн классташтарынын же улуу балдардын таасири менен жаман адаттары пайда болуп же девианттык жүрүм-турум элементтерине ээ болуп, "жаман" компанияга түшүп калуу коркунучу пайда болот.

Алгачкы сүйүү жана ынак мамилелердин түзүлүшү. Гормоналдык секириктин кесепетинен улам өспүрүмдөр үчүн башка жыныстагы адамдар менен достук мамиледе болуп баарлашуу гана эмес, сексуалдык мүнөздөгү мамилелерди түзүү жагы дагы маанилүү болуп калат.

Көпчүлүк ата-энелер жана адистер ушул куракта балдар мындай мамилеге даяр эмес деп эсептешет, бирок бир жагынан алганда ата-эне жана мектеп тарабынан сексуалдык билим берүү маанилүү. Болбосо, мындай маанилүү жана татаал маселелерге туура мамиле болбосо, өспүрүм өзү үчүн өтө жагымсыз жагдайга туш болуп калышы мүмкүн.

Инсандыктын калыптанышы. Эгерде мурунку курактар инсандык касиеттердин калыптанышына эн негизги фундамент болуп саналса, анда өспүрүм курагында алар чыңдалып, барган сайын туруктуу боло баштайт. Бул мезгилде чечкиндүүлүк, туруктуулук, эрктүүлүк, башкаларды сыйлоо, өзүнө ишенүү жана чыгармачылыкка жакын болуу сыяктуу маанилүү позитивдүү мүнөздөр калыптанат. Эгерде, өспүрүмдү тарбиялоо жана окутуу туура эмес жолго коюлган болсо, анда анын мүнөзүндө агрессивдүүлүк, өзүнө ишенбөөчүлүк, өзүн төмөн баалоо, башкаларга карата адекваттуу эмес мамиле кылуу, ж.б.у.с. калыптанып калат.

Өспүрүмдөр менен иштөөдө девианттык жүрүм-турум, психоактивдүү заттарды колдонуу өзгөчөлүктөрү, башка мектеп окуучулары же мугалимдер менен пикир келишпестик жана чыр-чатактар, сабактарга туруктуу катышпоо жана суициддик жүрүм турум тенденциялары күчөшүү мүмкүн экендигин эске алуу өтө маанилүү. Мындай өспүрүмдөр тобокел тобуна кирип, өздөрүнө дагы кылдат жана кесипкөй мамиле жасоону талап кылышат.

Ошентип, өспүрүм курак ар бир адамдын жашоосунда өзүнүн өзгөчө белгилери жана көрүнүштөрү менен мүнөздөлгөн маанилүү курак деп айта алабыз.

Өспүрүмдөр менен иштөөдө пайда болгон айрым кыйынчылыктарга карабастан, алар менен иш алып барууда компетенттүү жана жоопкерчиликтүү мамиле жасоо аркылуу, сиз чоң ийгиликтерге жетип, өспүрүмдөргө алардын жөндөмдөрүн ишке ашырууга жардам бере аласыз.

Адабияттар

- Жумалиева Ж.М., Кожогелдиева К.М. Курактык өнүгүү психологиясы: окуу куралы.- Б.:2008.
- Палагина Н.Н. Психология развития и возрастная психология: учебное пособие для вузов. – М.: Московский психолого-социальный институт, 2005.
- СклЯрова Т.В. Возрастная психология и педагогика: учеб.пособ. М.: ПСТГУ, 2005. 4. Шаповаленко И.В. Возрастная психология. – М.: Гардарики, 2005.